

Krystyna Świątlik

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB – Warszawa

Konsumpcja żywności w Polsce w minionej dekadzie. Uwarunkowania i tendencje

Streszczenie

W minionej dekadzie w konsumpcji żywności w Polsce dokonały się istotne przemiany o charakterze ilościowym i jakościowym implikowane wzrostem gospodarczym, wpływem globalnego rynku i procesami integracyjnymi Polski z Państwami Wspólnoty. Celem prezentowanego opracowania jest zobrazowanie tych zmian w ujęciu makro- i mikroekonomicznym. Do identyfikacji makroekonomicznych uwarunkowań rynku żywnościowego posłużyły dane z rachunków narodowych GUS, a do diagnozowania przemian w konsumpcji żywności i analiz segmentacyjnych – dane o spożyciu w sektorze gospodarstw domowych, statystyki sprzedaży detalicznej żywności, bilanse żywnościowe GUS oraz wyniki badań budżetów gospodarstw domowych. Źródłem informacji były także wyniki własnych, wieloaspektowych analiz statystyki rynkowej oraz specjalistyczne, polskie i zagraniczne publikacje naukowe i popularno-naukowe. Podstawowe metody badawcze zastosowane w prezentowanej pracy to: dedukcja, metody statystyczne, analiza ekonomiczna i porównawcza oraz metoda heurystyczna. Ujawnione zjawiska i tendencje w spożyciu żywności przedstawione zostały w formie opisowej oraz przy pomocy tabel i wykresów. Przeprowadzone badania doprowadziły do wniosku, że zmniejszenie dystansu między poziomem rozwoju gospodarczego Polski i UE wpłynęło na „unowocześnienie” konsumpcji żywności w naszym kraju i zbliżenie jej do struktur realizowanych w wysoko rozwiniętych krajach unijnych.

Słowa kluczowe: PKB, dochody dyspozycyjne, ceny, spożycie indywidualne, konsumpcja żywności.

Kody JEL: E21, E24, O11

Wstęp

W minionej dekadzie w konsumpcji żywności w Polsce dokonały się istotne przemiany o charakterze ilościowym i jakościowym implikowane rozwojem społeczno-gospodarczym, wpływem globalnego rynku i procesami integracyjnymi z państwami Unii Europejskiej. Celem prezentowanego opracowania jest zobrazowanie tych zmian w ujęciu makro- i mikroekonomicznym. Do identyfikacji makroekonomicznych uwarunkowań rynku żywnościowego posłużyły dane z rachunków narodowych GUS, a do diagnozowania przemian w konsumpcji żywności i analiz segmentacyjnych – dane o spożyciu w sektorze gospodarstw domowych, statystyki sprzedaży detalicznej żywności, bilanse produktów rolniczych oraz wyniki badań budżetów gospodarstw domowych. Źródłem informacji były także wyniki własnych, wieloaspektowych analiz statystyki rynkowej oraz specjalistyczne, polskie

i zagraniczne publikacje naukowe i popularno-naukowe. Podstawowe metody badawcze zastosowane w prezentowanej pracy to: dedukcja, analiza statystyczna, ekonomiczna i porównawcza oraz metoda heurystyczna. Ujawnione zjawiska i tendencje w spożyciu żywności przedstawione zostały w formie opisowej oraz przy pomocy tabel i wykresów.

Makroekonomiczne determinanty popytu na żywność – PKB i dochody ludności

Wobec szerokiego materialnego i systemowego otoczenia rynku żywnościowego nie sposób dokonać analizy wszystkich zmiennych kształtujących ogólny poziom popytu na żywność. W opracowaniu skoncentrowano się więc na kilku podstawowych wyznacznikach rozwoju społeczno-gospodarczego, takich jak: PKB, dochody ludności, ceny towarów i usług konsumpcyjnych, w tym ceny żywności, które w zasadniczy sposób wyznaczają trendy spożycia (Bywalec 2010, s. 91-108; Wierzejski 2010, s. 179-188).

Makroekonomiczne efekty wejścia Polski do Unii Europejskiej uwidoczniły się już w 2003 roku, tj. w roku poprzedzającym akcesję, w którym tempo wzrostu PKB wyniosło 4,0%, wobec 1,3% w latach 2001-2002. O przedakcesyjnym przyspieszeniu zadecydował głównie krajowy popyt konsumpcyjny pobudzany przez oczekiwane wyższe ceny. W 2004 roku motorem wzrostu gospodarczego był wzmożony eksport, a w latach 2005-2008 – obok wciąż wysokiego tempa rozwoju eksportu – wysoka dynamika popytu konsumpcyjnego i inwestycji (Czternasty 2011; *Polska 2005*). W latach 2004-2008 PKB rósł w tempie 5,5% osiągając w końcu tego okresu poziom o 30,0% wyższy w porównaniu z 2003 rokiem. Szybkiemu wzrostowi gospodarczemu towarzyszył silny wzrost zatrudnienia i spadek bezrobocia. Spadek liczby zarejestrowanych bezrobotnych był wynikiem nie tylko wzrostu liczby zatrudnionych w gospodarce, lecz także obserwowanej od początku członkostwa Polski w Unii Europejskiej nasilonej emigracji zarobkowej (Siek 2009). Odpływ siły roboczej w połączeniu z wysokim wzrostem gospodarczym, wysoką wydajnością pracy i bardzo dobrymi wynikami finansowymi przedsiębiorstw wzmagał presję na wzrost wynagrodzeń. W 2008 roku, w stosunku do 2003 roku, przeciętne miesięczne wynagrodzenia realne w sektorze przedsiębiorstw zwiększyły się o 20,4%. Istotnym źródłem przyrostu dochodów ludności były ponadto: dochody ze świadczeń społecznych, z działalności gospodarczej na własny rachunek (poza rolnictwem), z własności i wynajmu, transfery w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, transfery zarobków z zagranicy i kredyty bankowe (Świetlik, Kwasek 2010). Z rachunków makroekonomicznych GUS wynika, że w 2008 roku całkowite realne dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych osiągnęły poziom o 17,0% wyższy niż w 2003 roku.

Zaburzenia na światowych rynkach finansowych zapoczątkowane w 2008 roku, globalna recesja i kryzys zadłużeniowy części państw Unii Gospodarczej i Walutowej doprowadziły do znacznego osłabienia aktywności gospodarki światowej, co nie pozostało bez wpływu na gospodarkę Polski (*Polska...* 2009; *Sytuacja...* 2013). W latach 2009-2013 średnie tempo wzrostu polskiego PKB spowolniło do 2,7%, co było efektem oddziaływania nie tylko czynników zewnętrznych, ale także wewnętrznych, związanych z procesem ograniczania

nierównowagi w sektorze finansów publicznych. Zjawiska te znalazły odzwierciedlenie w nasileniu negatywnych tendencji na rynku pracy i obniżeniu dynamiki wzrostu realnych dochodów ludności. W 2013 roku, w porównaniu z 2008 rokiem, przeciętne miesięczne wynagrodzenia realne w sektorze przedsiębiorstw zwiększyły się o 4,7%, wobec wzrostu o 20,4% w latach 2004-2008. Niski był także przyrost siły nabywczej emerytur i rent. Zmalało tempo wzrostu dochodów pracodawców i pracujących na własny rachunek poza rolnictwem. Obniżyła się realna wartość transferów pieniężnych od osób pracujących za granicą oraz kredytów konsumpcyjnych dla gospodarstw domowych, co wynikało zarówno z zaostrzenia kryteriów i warunków ich udzielania, jak i jednoczesnego osłabienia popytu na kredyt. Poprawiła się natomiast sytuacja dochodowa rolników indywidualnych (Świetlik i in. 2014, s. 11-16). Na podstawie rachunków narodowych GUS szacuje się, że w 2013 roku, w porównaniu z 2008 rokiem, wzrost realnych dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych wyniósł ok. 9,0% i był blisko dwukrotnie mniejszy niż w latach 2004-2008. W całym okresie poakcesyjnym, tj. w latach 2004-2013 wyniósł on 27,1%.

Tabela 1

Wybrane wskaźniki rozwoju społeczno-gospodarczego Polski w latach 2004-2013

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	rok poprzedni = 100									
PKB	105,3	103,6	106,2	106,8	105,1	101,6	103,9	104,5	102,0	101,6
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie realne brutto										
w gospodarce narodowej	100,7	101,8	104,0	105,5	105,9	102,0	101,4	101,4	100,1	102,5
w sektorze przedsiębiorstw	100,8	101,2	104,2	106,8	106,1	101,1	100,8	100,9	99,8	102,0
Dochody realne do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych	100,8	101,5	105,1	104,4	104,2	103,5	102,0	101,3	100,1	101,6 ^a
Przeciętne zatrudnienie w sektorze przedsiębiorstw ^b	99,1	101,9	103,0	104,7	104,8	98,8	100,8	103,2	100,1	99,0
Stopa bezrobocia rejestrowanego ^c	19,0	17,6	14,8	11,2	9,5	12,1	12,4	12,5	13,4	13,4

^a Dane wstępne.

^b W jednostkach o liczbie pracujących powyżej 9 osób.

^c Stan w końcu roku.

Źródło: *Roczne wskaźniki ...*, GUS, Warszawa, <http://www.stat.gov.pl> [dostęp: 10.06.2014].

Mimo pogorszenia się wskaźników makroekonomicznych, polska gospodarka, w porównaniu z innymi krajami, wykazała się relatywnie dużą odpornością na światowy kryzys, a na tle regionu Europy Środkowo-Wschodniej oraz całej Unii Europejskiej, w tym zwłaszcza strefy euro, osiągnęła wręcz spektakularny sukces¹. Według danych Eurostat w 2013 roku, w porów-

¹ W latach 2009-2013 w Polsce PKB wzrósł o 14,3%, podczas gdy w UE-28 i w strefie euro (18 krajów) obniżył się odpowiednio o 1,3% i 2,2%; w Republice Czeskiej zmalał o 2,2%, a na Węgrzech o 4,9%. W latach 2004-2013 w Polsce średnie tempo wzrostu PKB wyniosło 4,2%, podczas gdy w UE-28 ukształtowało się na poziomie 1,1%, w Czechach – 2,5%, a na Węgrzech – 0,79%.

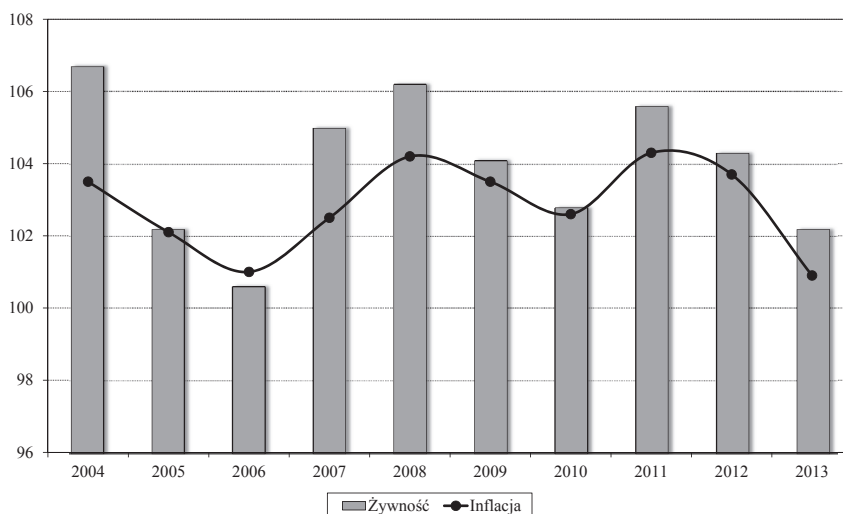
naniu z 2003 rokiem, w Polsce, PKB mierzony wartością siły nabywczej (PPS) na mieszkańca, zwiększył się o 48,7%, podczas gdy w UE-28 – o 10,8%. Zmniejszyły się różnice rozwojowe między Polską a Unią Europejską. W 2013 roku polski produkt krajowy brutto wyniósł 68,0% średniej UE-28, wobec 49,0% w 2003 roku (GDP 2014). W 2012 roku w Polsce poziom dochodów dyspozycyjnych w sektorze gospodarstw domowych, liczony wg PPS na mieszkańca stanowił 61,1% średniej dla strefy euro, podczas gdy w 2003 roku – 46,9%² (Gross... 2014).

Ceny żywności i koszty utrzymania rodzin

Wzrostowi dochodów ludności w minionej dekadzie towarzyszyła stosunkowo wysoka inflacja generowana głównie przez zwwyżki cen żywności, nośników energii i paliw. W całym okresie poakcesyjnym, z wyjątkiem 2006 roku, tempo wzrostu cen żywności było wyższe niż stopa inflacji (por. wykres 1). Polska należała do krajów o najwyższej dynamice cen towarów i usług konsumpcyjnych, w tym artykułów żywnościowych w UE.

Wykres 1

Wskaźniki inflacji i cen detalicznych żywności (bez napojów bezalkoholowych) w latach 2004-2013 (rok poprzedni = 100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Szczególnie wysoki wzrost cen żywności odnotowano w 2004 roku oraz w latach: 2008 i 2011. W 2004 roku był on rezultatem wzmożonego popytu eksportowego, zmian mechanizmów regulacyjnych rynku rolno-spożywczego oraz uwarunkowań wewnętrznych zwią-

² Brak danych dla UE-28.

zanych z produkcją i podażą surowców rolniczych. Dodatkowo nasiliły go wzrosty cen surowców energetycznych na rynkach światowych (m.in. ropy, paliw, gazu i węgla) (Świetlik 2005). Przyspieszenie dynamiki cen żywności w 2008 roku wynikało głównie z czynników o charakterze globalnym, wśród których kluczową rolę odegrały zmiany globalnego popytu na żywność oraz niekorzystne warunki podażowe na światowych rynkach rolnych sprzyjające wzrostowi eksportu z Polski (*Raport...* 2009). W okresie światowego kryzysu finansowego na rynkach światowych utrzymywała się wysoka inflacja i wysoki wzrost cen żywności stymulując silnie dynamikę cen na polskim rynku żywnościowym (*Food...* 2014). W 2013 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, ceny detaliczne żywności i napojów bezalkoholowych zwiększyły się o 45,7%, w tym żywności o 47,3%, przy wzroście cen towarów i usług konsumpcyjnych o 32,2%. Bardziej niż żywność podrożały paliwa do prywatnych środków transportu, towary i usługi związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii oraz napoje alkoholowe i tytoń (por. tabela 2, wykres 2). Wydatny wzrost nominalnych dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych (o 69,0%) spowodował zwiększenie potencjalnych możliwości nabywczych żywności, lecz wysoki wzrost cen usług bytowych znacznie je ograniczył, z uwagi na „sztywny” charakter większości wydatków na realizację tych usług.

Tabela 2

Wskaźniki cen podstawowych grup towarów i usług konsumpcyjnych

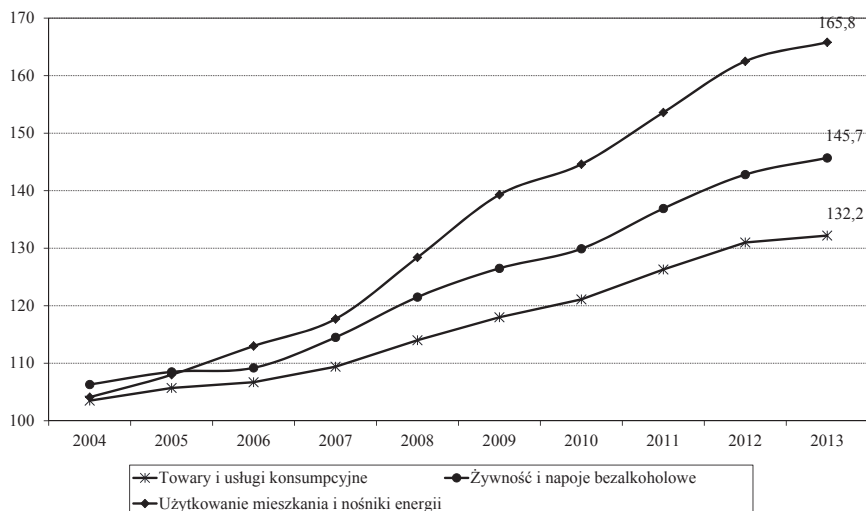
Wyszczególnienie	2004	2007	2008	2011	2012	2013	
	rok poprzedni = 100						2003 = 100
Towary i usługi konsumpcyjne	103,5	102,5	104,2	104,3	103,7	100,9	132,2
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,6	103,3	106,4	103,7	104,1	103,5	151,6
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	104,1	104,1	109,1	106,2	105,8	102,0	165,6
Nośniki energii	103,0	103,7	109,9	107,4	106,7	99,5	170,3
Transport	107,2	102,1	103,1	107,7	107,0	98,2	139,7
Paliwa do prywatnych środków transportu	112,4	104,1	104,7	113,7	110,9	96,0	173,8
Żywność i napoje bezalkoholowe	106,3	104,9	106,1	105,4	104,3	102,0	145,7
Żywność	106,7	105,0	106,2	105,6	104,3	102,2	147,3
Pieczywo i produkty zbożowe	105,3	108,0	111,5	109,4	102,7	101,1	156,7
Ziemniaki, warzywa i przetwory	98,2	103,9	98,4	96,1	93,6	110,7	141,9
Owoce i przetwory	103,1	109,9	106,2	109,3	101,8	102,2	151,9
Mięso i przetwory mięsne	109,6	104,7	104,7	105,2	108,4	101,8	147,1
Ryby i przetwory rybne	100,5	101,6	102,8	106,2	108,5	101,1	144,5
Tłuszcze jadalne	110,8	104,6	110,5	107,6	103,7	102,1	156,3
Artykuły mleczarskie	104,3	105,1	109,6	104,3	103,3	102,2	135,2
Jaja	110,0	104,9	109,4	98,5	131,9	93,3	163,1
Cukier, wyroby cukiernicze i miód	117,0	99,8	101,0	114,3	103,0	98,3	148,3
Cukier	144,6	97,1	90,7	148,2	98,4	91,7	176,2

Źródło: dane GUS i obliczenia własne.

Wiele podstawowych grup produktów żywnościowych podrożało w stopniu wyższym niż średni wskaźnik, w tym m.in. cukier (o 76,2%), jaja (o 63,1%), pieczywo i produkty zbożowe (o 56,7%, w tym mąka o 67,0% oraz ryż i pieczywo po 64,0%), tłuszcze jadalne (o 56,3%, w tym tłuszcze wieprzowe o 94,4%, a masło o 66,4%) i owoce (o 51,9%, w tym banany o 58,0%, a jabłka o 54,2%). Ceny mięsa i przetworów mięsnych zwiększyły się przeciętnie o 47,1%, ale mięsa wołowego – aż o 137,0%. Wzrost cen pozostałych grup żywności, tj. warzyw i przetworów warzywnych, ryb i przetworów rybnych oraz artykułów mleczarskich był mniejszy od średniego, lecz niektórych produktów znacznie go przewyższał (np. wzrost cen ziemniaków wyniósł 88,0%).

Wykres 2

Dynamika cen wybranych grup towarów i usług konsumpcyjnych w latach 2004-2013 (2003 = 100)

Źródło: jak w wykresie 1.

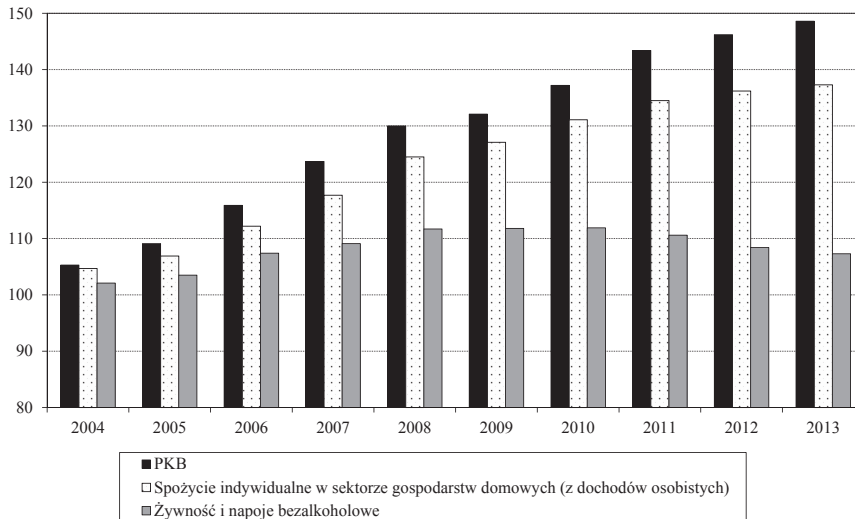
Spżycie żywności według rachunków narodowych

Umacnianie się trendów wzrostowych w polskiej gospodarce, pozytywne zjawiska na rynku pracy i poprawa sytuacji dochodowej ludności w latach 2004-2008 znalazły odzwierciedlenie we wzroście popytu konsumpcyjnego, większym jednak na towary nieżywnościowe i usługi niż na żywność. Z rachunków narodowych GUS wynika, że w 2008 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, całkowite spożycie w sektorze gospodarstw domowych (w cenach stałych) zwiększyło się o 25,1%, w tym spożycie indywidualne finansowane z dochodów osobistych – o 24,5%, a spożycie żywności i napojów bezalkoholowych – o 11,7% (por. wykres 3).

Spowolnienie wzrostu gospodarczego w latach 2009-2013 doprowadziło do znacznego osłabienia dynamiki wzrostu konsumpcji indywidualnej i redukcji popytu na żywność. Popyt na żywność i napoje bezalkoholowe (mierzony realną wartością wydatków w sektorze gospodarstw domowych), po stabilizacji w pierwszych dwóch latach tego okresu, od 2011 roku zaczął maleć. Szacuje się, że w 2013 roku spożycie żywności i napojów bezalkoholowych (z dochodów osobistych) w sektorze gospodarstw domowych ukształtowało się na poziomie o około 4,0% niższym niż w 2008 roku, przy wzroście spożycia indywidualnego o 10,3%.

Wykres 3

Dynamika PKB i spożycia indywidualnego w sektorze gospodarstw domowych w latach 2004-2013^a (w cenach stałych, 2003 = 100)

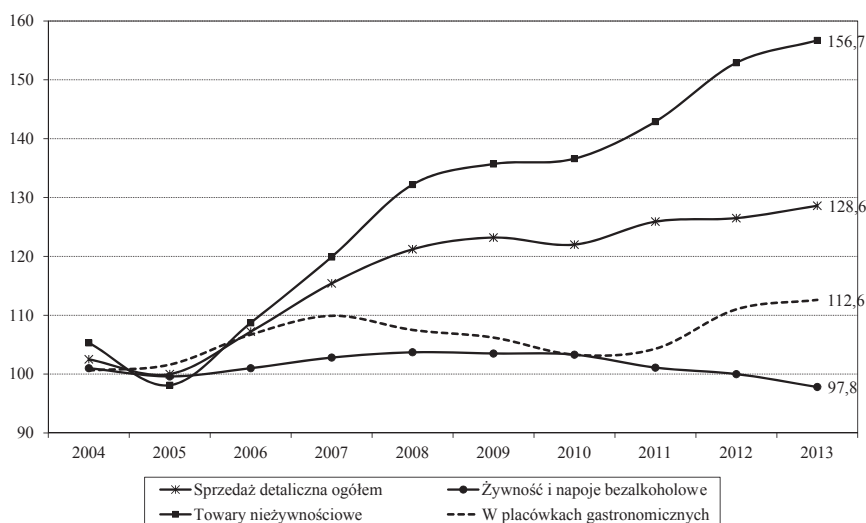
Źródło: jak w wykresie 1.

W efekcie, w 2013 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, zwiększyło się ono o 7,3%, podczas gdy spożycie indywidualne – o 37,4%. Udział żywności i napojów bezalkoholowych w spożyciu indywidualnym (z dochodów osobistych) w sektorze gospodarstw domowych obniżył się z 21,1% do 18,4%. Odnotowane w okresie poakcesyjnym zmiany w makrostrukturze wydatków gospodarstw domowych stanowiły kontynuację tendencji z lat wcześniejszych. Wskazują one na rosnącą rangę dóbr nieżywnościowych i usług w realizowanej konsumpcji, przy systematycznym zmniejszaniu się znaczenia żywności, czego potwierdzeniem są statystyki sprzedaży detalicznej (por. wykres 4). Tendencje te są zgodne z tzw. „prawem Engla” i prawidłowościami rozwoju spożycia obserwowanymi w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo (Żelazna i in. 2002, s. 69-71). Świadczą one o poprawie poziomu życia polskiego społeczeństwa, unowocześnianiu procesu konsumpcji i upodobnianiu

się polskiego modelu konsumpcji do struktur realizowanych w rozwiniętych gospodarczo krajach Wspólnoty³. Wprawdzie w Polsce udział żywności w spożyciu indywidualnym jest nadal znacząco wyższy od średniego w Unii Europejskiej, ale różnice te stopniowo maleją. Według danych Eurostat w latach 2003 i 2012 w UE-28 wydatki sektora gospodarstw domowych na żywność i napoje bezalkoholowe stanowiły 13,0% całkowitych wydatków, podczas gdy w Polsce odsetki te były odpowiednio o 8,1 p.p. i 5,5 p.p. wyższe (*Final...* 2014).

Wykres 4

Dynamika sprzedaży detalicznej w latach 2004-2013^a (w cenach stałych, 2003 = 100)

^a Dane wstępne.

Źródło: jak w wykresie 1.

Spożycie bilansowe artykułów żywnościowych⁴

W rozwoju bilansowego spożycia żywności w latach 2004-2013 można wyróżnić dwa podokresy różniące się pod względem kierunku zachodzących przemian, tj. lata 2004-2008 i 2009-2013. Ogólną tendencją lat 2004-2008 był spadek spożycia produktów roślinnych,

³ W przypadku części gospodarstw domowych, dysponujących niższym przeciętnym poziomem dochodu, bardziej prawdopodobne jest jednak to, że wspomniane zmiany zostały wymuszone koniecznością przeznaczania coraz to większych sum na zaspokojenie innych, równie ważnych jak żywność, potrzeb. Konsumenci ci, dostosowując wydatki do osiąganego poziomu dochodu oraz poziomu i struktury kosztów utrzymania, zmuszeni byli do konstrukcji nowego koszyka dóbr i usług o zmniejszonym udziale żywności. Oszczędzanie na żywności umożliwiło im realizację zakupów dóbr nieżywnościowych i usług.

⁴ Dane makroekonomiczne uzyskane metodą bilansową obrazują roczne spożycie artykułów żywnościowych na 1 mieszkańca. Są wynikiem obliczeń uwzględniających informacje o produkcji krajowej, imporcie, eksporcie, zużyciu na cele nieżywnościowe i wielkościach strat. Dotyczą spożycia artykułów nieprzetworzonych, bądź poddanych tylko wstępnemu przetworzeniu (np. przemiał zboż).

będących źródłem węglowodanów i wzrost – większości produktów będących źródłem białka zwierzęcego (por. tabela 3).

Tabela 3

**Spżycie niektórych artykułów żywnościowych w latach 2003-2013
(według danych bilansowych, na 1 mieszkańca)**

Wyszczególnienie	2003	2004	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013 ^a
Ziarno 4 zbóż w przeliczeniu na przetwory (w kg) ^b	120	119	114	112	111	108	108	108	108
Ziemniaki (w kg) ^b	130	129	121	118	116	110	111	107	102
Warzywa (w kg)	110	111	115	115	116	106	104	103	102
Owoce (w kg)	54,5	55,0	41,0	55,0	55,5	44,0	42,0	46,0	46,0
Mięso i podroby ^c (w kg)	72,1	71,8	77,6	75,3	75,0	73,7	73,4	71,0	68,1
w tym: mięso (w kg)	67,7	67,3	72,7	71,2	70,8	69,9	70,1	67,3	65,1
wieprzowe (w kg)	41,2	39,1	43,6	42,7	42,4	42,2	42,5	39,2	35,5
wołowe (w kg)	5,8	5,3	4,0	3,8	3,6	2,4	2,1	1,6	1,5
drobiowe (w kg)	19,7	22,2	24,0	24,1	24,0	24,6	25,0	26,1	27,3
Ryby i przetwory ^d (w kg)	11,0	12,4	13,2	13,7	13,3	13,1	12,2	11,7	12,6
Tłuszcze jadalne ^f	29,2	30,7	31,1	31,5	31,8	32,1	32,0	32,1	31,9
zwierzęce (w kg)	6,9	6,6	6,5	6,4	6,0	6,3	6,1	6,0	5,2
roślinne (w kg)	17,6	19,7	20,4	20,8	21,1	21,5	21,9	22,2	22,6
masło (w kg)	4,7	4,4	4,2	4,3	4,7	4,3	4,0	4,1	4,1
Mleko krowie (w l) ^g	181	174	179	182	187	189	194	193	202
Jaja kurze (w szt.)	214	211	207	205	206	202	172	140	149
Cukier (w kg)	40,5	37,6	39,7	38,4	38,8	39,9	39,4	42,5	40,5

^a Dane wstępne GUS.

^b Dane dotyczą lat gospodarczych, tzn. obejmują okres od 1 lipca danego roku kalendarzowego do 30 VI roku następnego, ^c łącznie z mięsem i podrobami przeznaczonymi na przetwory, ^d w wadze żywej, ^e w wadze handlowej, od 2005 r. szacunek IERiGŻ-PIB, ^f łącznie z mlekiem przeznaczonym na przetwory, bez mleka przerobionego na masło. Źródło: dane GUS, Morskiego Instytutu Rybackiego oraz szacunki IERiGŻ-PIB.

Zmiany te były zgodne z prawidłowościami rozwoju spożycia towarzyszącymi wzrostowi dochodów ludności i pozytywnie oceniane z żywieniowego punktu widzenia (spadek konsumpcji artykułów zbożowych, ziemniaków, tłuszczów zwierzęcych, jaj i cukru, przy wzroście spożycia warzyw, owoców, mięsa, w tym głównie drobiowego, ryb, tłuszczów roślinnych i artykułów mleczarskich). Niekorzystne uwarunkowania rynkowe dla konsumentów żywności w latach 2009-2013 doprowadziły do odwrócenia obserwowanych wcześniej wzrostowych tendencji spożycia. Obniżyła się konsumpcja warzyw, owoców, mięsa i ryb. Drastycznie zmalała konsumpcja jaj, wzrosła natomiast, w przeciwieństwie do lat 2004-2008, konsumpcja cukru. Wzrosła także konsumpcja tłuszczów roślinnych i mleka. Utrzymał się spadkowy trend spożycia artykułów zbożowych. W efekcie w 2013 roku, spośród dziesięciu badanych przez GUS grup żywności, spożycie sześciu było mniejsze, trzech – większe, a jednej – takie samo jak w 2003 roku.

Konsumpcja żywności w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych

W latach 2004-2013 przeciętne miesięczne dochody rozporządcalne w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem wzrosły realnie o 38,0%, całkowite realne wydatki – o 18,5%, podczas gdy realne wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe obniżyły się o 3,6%⁵. Spadł popyt gospodarstw domowych na wszystkie grupy produktów spożywczych, z wyjątkiem ryb, artykułów mleczarskich, wyrobów cukierniczych i napojów bezalkoholowych (por. tabela 4)⁶.

Tabela 4

Wskaźniki zmian przeciętnych miesięcznych wydatków realnych i spożycia ilościowego podstawowych grup żywności w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwach domowych w 2013 roku w stosunku do 2003 roku (w %)^a

Wyszczególnienie	Wskaźnik zmian wydatków realnych	Wskaźnik zmian ilościowego spożycia
Wydatki ogółem	118,5	x
żywność i napoje bezalkoholowe	96,4	x
żywność	94,0	x
pieczywo i produkty zbożowe	92,0	74,3
mięso i przetwory	94,8	95,8
ryby i przetwory	113,6	94,9
mleko i przetwory	104,1	81,0
jaja	93,1	82,4
tłuszcze jadalne	82,5	80,1
masło	69,6	71,4
owoce i przetwory	96,9	89,6
warzywa i przetwory	92,4	72,8
ziemniaki	45,4	57,4
cukier, dżem, wyroby cukiernicze i miód	103,7	81,0
wyroby cukiernicze, dżem i miód	.	125,6
cukier	75,3	70,5
napoje bezalkoholowe	133,6	296,8

^a Z uwagi na zmianę klasyfikacji produktów, wyniki badań budżetów gospodarstw domowych GUS z 2013 roku nie są bezpośrednio porównywalne z danymi za lata wcześniejsze.

Źródło: szacunki i obliczenia własne na podstawie danych GUS.

⁵ Wydatki nominalne korygowane wskaźnikami cen detalicznych.

⁶ Badania budżetów gospodarstw domowych obejmują tylko artykuły żywnościowe kupowane do konsumpcji domowej bądź pozyskane z własnego gospodarstwa rolnego, działki czy innej działalności na własny rachunek. Nie obejmują wyrobów żywnościowych sprzedawanych do bezpośredniej konsumpcji przez restauracje, kawiarnie, bary, kioski, sprzedawców ulicznych, automaty, stołówki i bufety pracownicze. Nie obejmują także spożycia w szpitalach, żłobkach, przedszkolach, internatach, zakładach karnych, koszarach, klasztorach itp.

Spadek ilościowej konsumpcji artykułów żywnościowych był głębszy niż realnych wydatków, co może świadczyć o wzroście udziału produktów o wyższych cenach jednostkowych w koszyku zakupów⁷. Potwierdzają to m.in. dane o konsumpcji produktów wysoko przetworzonych, o wyższej wartości dodanej (por. tabela 5), jak również wyniki badań spożycia żywności ekologicznej, którego rozwój wskazuje na zmianę schematów żywienia i tendencję do spożywania zdrowej żywności, choć z reguły droższej (*Raport... 2011*).

Tabela 5

Przeciętne miesięczne spożycie żywności wysoko przetworzonej w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem^a

Wyszczególnienie	2003	2012
Wędliny wysokogatunkowe i kielbasy trwałe – kg	0,43	0,66
Wyroby ciastkarskie – kg	0,56	0,62
Sery dojrzewające i topione – kg	0,33	0,39
Jogurty – l	0,35	0,52
Napoje mleczne – kg	0,24	0,27
Lody – l	0,18	0,22
Wyroby cukiernicze – kg	0,19	0,23
Mieszanki warzywne (świeże, chłodzone i mrożone) – kg	0,18	0,23
Przetwory ziemniaczane – kg	0,06	0,13
Wody mineralne – l	1,87	4,06
Inne napoje bezalkoholowe – l	0,10	3,39
Wydatki na gastronomię w % wydatków na żywność	5,1	9,7

^a Posłużono się danymi za 2012 rok, gdyż ze względu na zmianę klasyfikacji produktów, dane z 2013 roku są nieporównywalne z danymi za lata wcześniejsze.

Źródło: *Budżety gospodarstw domowych* (GUS z odpowiednich lat) i obliczenia własne.

Wraz ze zmianą wielkości spożycia żywności nastąpiły daleko idące zmiany w jego strukturze. Ciasne ramy opracowania nie pozwalają na szczegółowe omówienie tych zagadnień, ograniczymy się więc do następujących konstatacji.

W grupie produktów zbożowych spadła konsumpcja pieczywa pszennego i mieszanego, a wzrosła – żytniego. Zmalał popyt na mąkę oraz tradycyjne płatki i kasze, a zwiększył się m.in. na: krakersy, wafle, płatki z dodatkami, chrupki, müsli, preparowane ziarna zbóż, chipsy i wyroby ciastkarskie, przy stabilizacji konsumpcji makaronów. Znacząco wzrosło zainteresowanie konsumentów żywnością dietetyczną produkowaną na bazie przetworów zbożowych, koncentratami ciast w proszku oraz mieszankami do przygotowania wyrobów piekarniczych i ciastkarskich. W 2013 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, realne wydatki

⁷ W 2012 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, wartość 1 kg żywności w koszyku zakupów wzrosła realnie o ok. 5,0%.

gospodarstw domowych na pizze wzrosły o 65%, półprodukty mączne, tj. naleśniki, krokiety, kluski, tortille, paszteciki – dwu i półkrotnie, a na kanapki – ponad czterokrotnie.

Do spadku spożycia warzyw przyczyniło się głównie ograniczenie konsumpcji ziemniaków, pospolitych warzyw gruntowych, w tym zwłaszcza marchwi, buraków i kapusty oraz warzyw kwaszonych (ogórków i kapusty). Wydatnie natomiast wzrosło zapotrzebowanie gospodarstw domowych na warzywa ciepłolubne (pomidory, papryka), pieczarki, jak również przetwory pomidorowe, mieszanki warzywne mrożone (ponad 4-krotnie), surówki, miksy produktowe (np. warzywa z mięsem), przetwory ziemniaczane (ok. 3-krotnie) i soki warzywne. Rosnącą popularnością cieszyły się warzywa pochodzące z importu, np. bakłażany, karczochy, endywia, a z rodzimych gatunków – szparagi i brokuły.

Charakterystyczną tendencją występującą w strukturze konsumpcji owoców był spadek konsumpcji jabłek, przy wzroście spożycia owoców jagodowych, cytrusowych i bananów. Podobnie jak w przypadku warzyw, odnotowano spadek spożycia produktów w stanie surowym i rosnące zainteresowanie nabywców produktami bardziej przetworzonymi, konfekcjonowanymi oraz kompletowanymi⁸.

Spadkowi spożycia cukru towarzyszył wydatny wzrost konsumpcji czekolady, wyrobów cukierniczych, lodów i wielu innych wyrobów produkowanych z dodatkiem cukru (np. pieczywa cukierniczego, przetworów owocowych i warzywnych, napojów). Zmalała konsumpcja dżemów i marmolad, co wiązało się z ograniczeniem domowego przetwórstwa.

W grupie artykułów mleczarskich przesunięcia strukturalne polegały przede wszystkim na obniżeniu się udziału mleka płynnego w całkowitej konsumpcji tych produktów, co było kontynuacją tendencji obserwowanej od początku lat 90. ub. wieku. Istotnej redukcji uległa także konsumpcja śmietany i śmietanki. Znacząco zwiększyła się natomiast konsumpcja serów dojrzewających, twarożków smakowych, napojów mlecznych i jogurtów.

Wyraźnej zmianie uległa dieta przeciętnego gospodarstwa domowego w przypadku produktów mięsnych. Charakterystycznym zjawiskiem był spadek spożycia mięsa surowego, tzw. kulinarnego i podrobów, przy wzroście konsumpcji przetworów mięsnych. Polscy konsumenci od lat wysokie preferencje przyznają wędlinom. Poprawa sytuacji dochodowej ludności i relatywnie potaniecie wysokogatunkowych przetworów mięsnych tj. szynki, polędwicy, baleronów i kielbas trwałych przyczyniły się do silnego ożywienia popytu na te produkty. Jednocześnie spadło spożycie pospolitych kielbas (z wyjątkiem parówek) i wędlin podrobowych. Wzrosła konsumpcja mięsa drobiowego, w tym zwłaszcza kurcząt, przy głębokiej redukcji spożycia wołowiny i niewielkim spadku spożycia wieprzowiny.

Wzrost konsumpcji ryb i przetworów rybnych w gospodarstwach domowych był efektem istotnego zwiększenia popytu na ryby słodkowodne, przy stabilizacji spożycia ryb morskich i konserw rybnych oraz istotnej redukcji spożycia solonych śledzi.

Spośród tłuszczów gospodarstwa domowe zmniejszyły głównie konsumpcję tłuszczów wieprzowych, tj. smalcu i słoniny, a także margaryny i masła. Spadek konsumpcji tłuszczów

⁸ W 2013 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, konsumpcja przetworów owocowych wzrosła o 50,0%. Do 2009 roku rosła także konsumpcja soków i nektarów owocowych, lecz w latach 2010-2013 uległa redukcji.

zwierzęcych w dużej części zrekompensowany został poprzez wzrost konsumpcji olejów. Utrwaliła się silna pozycja tłuszczów roślinnych, które w 2013 roku stanowiły 71,2% całkowitego spożycia tłuszczów w gospodarstwach domowych, wobec 62,8% w 2003 roku. Wzrósł popyt gospodarstw domowych na wody mineralne i źródlane (3-krotnie), a spadł na kawę i herbatę.

Dynamicznie zwiększało się zainteresowanie konsumentów żywnością poza domem, czego wyrazem był blisko 2-krotny wzrost realnych wydatków gospodarstw domowych na żywność w gastronomii, w tym około 3-krotny w restauracjach, kawiarniach i barach. W 2013 roku udział tych wydatków w całkowitych wydatkach gospodarstw domowych na żywność wyniósł 10,0%, podczas gdy w 2003 roku kształtował się na poziomie 5,0%. Z uwagi na wzrost znaczenia usług gastronomicznych w żywieniu i sprzedaży detalicznej dań gotowych, nierejestrowanych (do 2013 roku) w badaniach budżetowych, całkowita konsumpcja żywności była większa od realizowanej w obrębie gospodarstw domowych.

Tabela 6

Udział samozaopatrzenia w spożyciu żywności w gospodarstwach domowych^a (w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe			
	ogółem		rolników	
	2003	2012	2003	2012
Mięso i przetwory	11,0	5,4	57,5	37,4
Mleko świeże	21,9	10,6	85,3	68,3
Sery twarogowe	13,2	3,6	57,8	29,2
Śmietana	16,7	5,4	78,3	33,3
Jaja	21,4	17,3	80,7	73,9
Masło	2,9	.	15,1	13,0
Tłuszcze zwierzęce tkankowe	16,7	7,7	62,5	42,9
Pieczywo i produkty zbożowe	1,8	0,5	7,9	2,2
Owoce	19,1	13,2	55,2	50,0
Warzywa (bez ziemniaków)	28,4	16,7	69,7	55,5
Ziemniaki	30,2	23,2	91,6	80,8

^a W ujęciu ilościowym. Brak porównywalnych danych za 2013 roku z uwagi na zmianę klasyfikacji produktów. Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

W latach 2004-2013 następował dalszy systematyczny spadek udziału samozaopatrzenia w konsumpcji żywności. W 2013 roku w gospodarstwach domowych ogółem wartość konsumpcji naturalnej w cenach rynkowych stanowiła 4,0% wartości całkowitego spożycia żywności, wobec 7,9% w 2003 roku. W 2013 roku w gospodarstwach domowych rolników, z własnej produkcji pochodziło 24,3% spożywanej żywności (w ujęciu wartościowym),

wobec 39,4% w 2003 roku. W gospodarstwach rolników wartość autokonsumpcji zmalała realnie o 45,0%, a w gospodarstwach ogółem – o 50,0%. Spadek samozaopatrzenia został częściowo zrekomensowany przez wzrost rynkowych zakupów żywności i konsumpcję poza domem (por. tabela 6).

Podsumowanie

- Odnotowane w okresie poakcesyjnym w Polsce zmiany wydatków sektora gospodarstw domowych wskazują na rosnące znaczenie dóbr nieżywnościowych i usług w makrostrukturze spożycia, przy malejącym udziale żywności.
- Zmniejszenie dystansu między poziomem rozwoju gospodarczego Polski i Unii Europejskiej wpłynęło na „unowocześnienie” konsumpcji i zbliżenie jej struktur do realizowanych w wysoko rozwiniętych krajach Wspólnoty.
- Potwierdzeniem tego są ujawnione zmiany w mikrostrukturze spożycia polegające na względnej dekonsumpcji żywności, przy wzroście popytu gospodarstw domowych na towary nieżywnościowe i usługi. Zaobserwowanym w latach 2004-2013 zmianom ilościowym w spożyciu poszczególnych grup żywności towarzyszyły charakterystyczne przesunięcia wewnątrzgrupowych struktur i zmiany jakościowe, przebiegające w kierunku większego zainteresowania gospodarstw domowych produktami o wyższej jakości i wartości dodanej, produktów wygodnych w użyciu, oszczędzających czas na przygotowanie posiłków, wpływających na urozmaicenie i wartość żywieniową diety. Ofertę asortymentową tych produktów znacznie wzbogaciły: poakcesyjny import (owoce południowe, warzywa, tłuszcze roślinne, galanteria mleczna, dania gotowe itp.) oraz krajowa produkcja, stymulowana przez wpływ zagranicznej konkurencji i bezpośrednio inwestycje w krajowym przemyśle spożywczym.
- Przeprowadzone badania pokazały, że umacniającymi się tendencjami w konsumpcji żywności są: wzrost znaczenia żywienia poza domem i związany z tym wzrost popytu na usługi gastronomiczne oraz spadek autokonsumpcji i zwiększenie skali zakupów rynkowych. Są one zgodne z tendencjami obserwowanymi w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej.
- W ostatnich latach ekonomiczne uwarunkowania silnie zdeterminowały zachowania konsumentów prowadząc do bezwzględnej redukcji popytu na żywność. Nie spowodowały one jednak odwrócenia wspomnianych wyżej tendencji. Można wnioskować, że przemiany jakościowe w spożyciu żywności mają charakter obiektywny i będą kontynuowane niezależnie od wahań koniunktury, przy nieustannej substytucji pomiędzy grupami i w obrębie grup produktów.

Bibliografia

- Bywalec Cz. (2010), *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, C.H. Beck, Warszawa.
- Czernasty W. (red.) (2011), *Gospodarka Polski po akcesji do Unii Europejskiej: wymiar ekonomiczno-społeczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.

- Final consumption expenditure of households by consumption purpose. Food and non- alcoholic beverages* (2014), June, Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> [dostęp: 26.06.2014].
- Food Price Watch* (2014), The World Bank, Issue 16, February, <http://www.worldbank.org> [dostęp: 26.06.2014].
- GDP per capita, consumption per capita and price level indices* (2014), Eurostat, czerwiec, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> [dostęp: 26.06.2014].
- Gross adjusted disposable income* (2014), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> [dostęp: 26.06.2014].
- Polska wobec światowego kryzysu gospodarczego* (2009), NBP, Warszawa, <http://nbp.pl> [dostęp: 26.06.2014].
- Polska 2005. Raport o stanie gospodarki* (2005), Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa, <http://www.mg.gov.pl> [dostęp: 26.06.2014].
- Raport o inflacji* (2009), czerwiec, NBP, Warszawa, <http://www.nbp.pl> [dostęp: 26.06.2014].
- Raport z badań: „Czynniki warunkujące popyt na żywność ekologiczną w kontekście przeobrażeń rynku żywności ekologicznej w Polsce i innych krajach Europy”* (2011), listopad, SGGW w Warszawie, Wydział Nauk o Żywieniu Człowieka i Konsumpcji, Katedra Organizacji i Ekonomiki Konsumpcji, Warszawa, <http://www.sggw.pl> [dostęp: 26.06.2014].
- Roczne wskaźniki makroekonomiczne* (2014), GUS, Warszawa, <http://www.stat.gov.pl>, [dostęp: 10.06.2014].
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012* (2012), GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2013* (2013), GUS, Warszawa.
- Siek E. (2009), *Międzynarodowe przepływy siły roboczej w procesie integracji Polski z krajami Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Sytuacja makroekonomiczna w Polsce w 2012 roku na tle procesów w gospodarce światowej*. (2013), GUS, Warszawa, <http://www.nbp.pl> [dostęp: 26.06.2014].
- Świetlik K., Kwasek M. (2010), *Popyt na żywność*, (w:) Kowalski A. (red.), *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2009 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Świetlik K. (2005), *Ceny żywności w procesie integrowania Polski z Unią Europejską*, „Wspólnoty Europejskie”, nr 5.
- Świetlik K. (2012), *Wpływ spowolnienia gospodarczego w Polsce w latach 2009-2011 na konsumpcję żywności*, „Handel Wewnętrzny”, nr 4.
- Świetlik K. (red.) (2014), *Popyt na żywność. Stan i perspektywy*, IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Wierzejski T. (2010), *Makroekonomiczne determinanty internacjonalizacji gospodarki na przykładzie sektora rolno-spożywczego*, PTE Oddział w Toruniu, Toruń.
- Żelazna K. (red.) (2002), *Ekonomika Konsumpcji. Elementy teorii*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Consumption of Foodstuffs in Poland in the Past Decade. Determinants and Tendencies

Summary

In the past decade, in consumption of foodstuffs in Poland, there took place substantial changes of the quantitative and qualitative nature implied by the eco-

conomic growth, impact of the global market, and processes of integration of Poland with the Community's Member States. An aim of the presented study is to illustrate those changes in the macro- and microeconomic approach. To identify the macroeconomic determinants of the market for foodstuffs there were used the data of national accounts devised by the CSO (GUS) and to diagnose the changes in foodstuffs consumption and segmentation analyses – the data on consumption in the sector of households, statistics of retail sales of foodstuffs, CSO's food balances as well as findings of household budgets surveys. A source of information was also findings of own, multifaceted analyses of the market statistics and specialist, Polish and foreign scientific and popular and scientific publications. The basic research methods applied in the presented study are deduction, statistical methods, economic and comparative analysis, and the heuristic method. The revealed phenomena and tendencies in foodstuffs consumption are presented in the descriptive form as well as with the help of tables and diagrams. The carried out research has led to the conclusion that narrowing the gap between the level of economic development of Poland and the EU has affected 'modernisation' of food consumption in this country and its approximation to the structures implemented in advanced EU countries.

Key words: GDP, disposable incomes, prices, individual consumption, food consumption.

JEL codes: E21, E24, O11

Потребление пищевых продуктов в Польше в минувшем десятилетии. Обусловленности и тенденции

Резюме

В минувшем десятилетии в потреблении пищевых продуктов в Польше произошли существенные изменения количественного и качественного характера, вызванные экономическим ростом, влиянием глобального рынка и процессами интеграции Польши с государствами Сообщества. Цель представленной разработки – дать картину этих изменений в макро- и микроэкономическом выражении. Для выявления макроэкономических обусловленностей рынка продуктов питания послужили данные из национальных расчетов ЦСУ, а для проведения диагноза изменений в потреблении пищевых продуктов и сегментационных анализов – данные о потреблении в секторе домохозяйств, статистики розничной продажи продуктов питания, балансы продуктов питания ЦСУ и результаты обследований бюджетов домохозяйств. Источником информации были также результаты собственных, многоаспектных анализов рыночной статистики, а также специалистические, польские и зарубежные, научные и популярно-научные публикации. Основные исследовательские методы, примененные в представляемой работе: дедукция, статистические методы, экономический и сопоставительный анализы, а также эвристический метод. Выявленные явления и тенденции в потреблении продуктов питания представили в описательной форме и с помощью таблиц и диаграмм. Проведенные исследования привели к выводу, что сокращение дистанции между уровнем экономического развития Польши и ЕС повлияло на «модерни-

зацию» потребления продуктов питания в нашей стране и сближение его к структурам, осуществляемым в высокоразвитых странах ЕС.

Ключевые слова: ВВП, располагаемые доходы, цены, личное потребление, потребление продуктов питания.

Коды JEL: E21, E24, O11

Artykuł nadesłany do redakcji w listopadzie 2014 roku

© All rights reserved

Afiliacja:

dr hab. Krystyna Świetlik

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy

ul. Świętokrzyska 20

00-002 Warszawa

tel.: 22 505 45 18

e-mail: krystyna.swietlik@ierigz.waw.pl